

“מכת ברד על כל השדות”:

על הפרשנות הצרכנית לנציונל-סוציאליזם*

הסימנים הראשונים לגידול בצריכת ההמונים, מוגבלים ומהוססים ככל שהם נראים לנו בדיעבד, עוררו דאגה בקרב שמרנים אירופים ובמחנה הימין כבר במאה התשע-עשרה. שלילת שאיפותיהם החומריות של ההמונים הייתה מרכזית במיוחד בדוקטרינות האליטיסטיות החדשות של פרידריך ניטשה, שהשפיעו השפעה מכרעת על “המהפכנים השמרנים” של המחצית הראשונה של המאה העשרים – עד עליית הנציונל-סוציאליסטים ובזמן שלטונם.¹ “החיים הם מעיין העונג”, הכריז זרתוסטרה, נביאו של ניטשה, “אבל במקום שגם האספסוף ישתה ממימיו, כל הבארות מורעלות”. הוא המשיך:

ולא אחד בלבד שפנה עורף לחיים לא פנה עורף אלא לאספסוף: הוא לא רצה לחלוק עם האספסוף לא באר ולא להבה ולא פרי. [...] ולא אחד בלבד שהופיע כמכחיד וכמכת ברד על כל השדות המניבים לא רצה אלא לתקוע את רגלו בגרונו של האספסוף וכך לסתום את לועו.²

בשלב מוקדם של הקריירה הפילוסופית שלו ראה ניטשה מתאם גבוה בין העצמה חברתית של קבוצות שבעבר לא היו להן זכויות ובין ההקצנה הפוליטית והשאיפות החומריות שלהן. חינוך אוניברסלי, טען ניטשה ב-1871, אפילו בחסות שלטונו השמרני של ביסמרק, מטפח שלא במתכוון את תרבות הצריכה (קונסומריזם) של “בני האדם האחרונים”,³ שוחרי השלום והשוויון הבזויים –

* פורסם לראשונה באנגלית: Ishay Landa, “A Shower of Hail to All Orchards’: On the Consumerist Interpretation of National Socialism”, *Dapim: Studies on the Holocaust*, 31, 2 (2017), pp. 89-110.

1 המחבר מבקש להודות לעורכי כתב העת דפים לחקר השואה ולקוראים האנונימיים.

2 על השפעתו העמוקה והמתמידה של ניטשה על המחנה המהפכני השמרני ראו למשל את חיבורו הקלאסי והממצה של ארמין מולר, שאף הוא עצמו נכתב מנקודת מבט ניאור-שמרנית: Armin Mohler, *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, Graz: Ares Verlag (2005).

3 פרידריך ניטשה, כה אמר זרתוסטרה (תרגום: אילנה המרמן), תל אביב: עם עובד (2010), עמ' 168-169.

4 את המונח הזה טבע ניטשה מאוחר הרבה יותר, בכה אמר זרתוסטרה (1883-1885). לדיון מלא יותר בתמה של

נהנתנות של בני המעמדות הנמוכים, שניטשה קישר גם לדרישות של פרדיננד לסל (Lassalle). ניטשה האשים את הפעיל הסוציאליסטי המתסיס שהוא מלמד את ההמונים ש"מי שאין לו צרכים אומלל מאין כמוהו" ומחדיר בהם תשוקה ל"מותרות ולאופנה". בעיני ניטשה היה בכך כדי להסביר את נטייתן הממאירה של האגודות החינוכיות של הפועלים "לייצר צרכים".⁴

מטרתו של מאמר זה להעמיד זה לצד זה את ההתנגדות של ניטשה לצריכת ההמונים ואת האידיאולוגיה והמדיניות של הנציונל-סוציאליזם הגרמני.⁵ הפוליטיקאים הנציונל-סוציאליסטים – היטלר ואלפרד רזונברג אינם אלא שתי דוגמאות – הוקירו מאוד את רעיונותיו של ניטשה, וכמוהם גם הוגים ואידיאולוגים נציונל-סוציאליסטים כמו מרטין היידגר (Heidegger) ואלפרד בוימלר (Baumler). ה"פרוטופשיזם" של ניטשה מוסיף להיות נושא למחלוקת נצחית בקרב אין-ספור מחברים. מאז שנות השלושים של המאה העשרים נדונה השאלה אם השפעתו של ניטשה על הפשיזם, השפעה שאין להכחישה, לא הייתה אלא "ניכוס" של רעיונותיו ו"שימוש לרעה" בהם,⁶ או ששיקפה התאמה בסיסית, גם אם לא מוחלטת, בין השקפת העולם של הפילוסוף להשקפת עולמם של הפשיסטים.⁷ עמדתו קרובה יותר לעמדתו של המחנה השני, שסבור שאי-אפשר להבין רדיקליזם פוליטי פשיסטי במלואו אלא אם כן מביאים בחשבון את הרדיקליזם הפילוסופי והתרבותי שביסודו, רדיקליזם שניטשה תרם לו תרומה אדירה.⁸ ככלל, בהמשך הדברים

"בני האדם האחרונים" ויחסה לפשיזם ראו: Ishay Landa, "Progress, Fascism, and the Last Humans", *Journal of Political Ideologies* 22 (2017), pp. 30-51

Friedrich Nietzsche, *KSA*, VII (Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Einzelbänden), 4 Giorgio Colli and Mazzino Montinari (eds.), Berlin and New York: Walter de Gruyter (1988), p. 243

מאמר זה הוא חלק מפרויקט רחב יותר, בהיקף של ספר (הפשיזם וההמונים: המרד נגד בני האדם האחרונים, 5 1848-1945), שמנסה לפרש את הפשיזם בין שתי המלחמות כמפעל שחדור בנחישות ורתוסטרית לצמצם את היתרונות הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים של "בני האדם האחרונים" (המונח שנוקט ניטשה כדי להורות על ההמונים בני זמננו). לשם הקיצור ארון כאן רק בנציונל-סוציאליזם, אף שהמסקנות הולמות במידה רבה את הפשיזם האירופי בכללו. ראו: Ishay Landa, *Fascism and the Masses: The Revolt Against the Last Humans, 1848-1945* (New York: Routledge, 2018)

ספרו של ואלטר קאופמן, ניטשה: פילוסוף, פסיכולוג, אנטיכריסט (תרגום: ישראל אלדד, ירושלים: שוקן 6 1982), עורנו הדוגמה הקאלסית של השקפה זו.

Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft*, Berlin: Luchterhand (1962)

לחומר קריאה חיוני בנושא זה, שמייצג עמדות שונות בוויכוח, ראו: Bernhard H. F. Taureck, *Nietzsche und der Faschismus - Ein Politikum*, Leipzig: Relam Verlag (2000); Jacob Golomb and Robert S. Wistrich (eds.), *Nietzsche, Godfather of Fascism? On the Uses and Abuses of a Philosophy*, Princeton, NJ: Princeton University Press (2002); Steven E. Aschheim, *The Nietzsche Legacy in Germany 1890-1990*, Berkeley: University of California Press (1994) 8 ניטשה בגרמניה: 1890-1990 (תרגום: חנה אשהיים, תל אביב: עם עובד 2008); Ernst Nolte, *Nietzsche und der Nietzscheanismus*, Munich: Herbig (2000)

לא אנסה להוכיח שניטשה השפיע ישירות על מדיניות הנאצים, אף שבכמה מקרים אי־אפשר בשום אופן לשלול אפשרות זו. אמנם מפעם לפעם אצביע על קשר ישיר כזה, בעיקר בהקשר של מדיניות "חזית העבודה הגרמנית", אבל כתביו של ניטשה יצוטטו בעיקר משום שהם מאפשרים לנו להמשיג טוב יותר את מה שהיה מונח על כף המאזניים כשדחו הנציונל־סוציאליסטים את תרבות הצריכה אבל גם אימצו אותה חלקית או חוללו בה שינויים.

מה היה יחסו של הנאציזם לצריכת ההמונים כחמישים שנה לאחר זרתוסטרה? האם בעמדתו הבסיסית נהיה ליורשו של ניטשה בניסיונו להסתיר את הבאר מעיני ההמונים? או שמא להפך, היה נחוש לחלוק עם האספסוף את הפרות? פילוסופים ואנשי מדעי החברה, ובעת האחרונה גם היסטוריונים, סבורים בדרך כלל שהנאציזם עשה את הדבר השני, או לפחות ניסה לעשותו כמיטב יכולתו. הביקורת החברתית שקיבלה את השראתה מאסכולת פרנקפורט מניחה לעתים קרובות שמה שמכונה החברה הצרכנית אינו אלא צורה מוסווית קלות של פשיזם. האנתרופולוגית מרילין אייווי, שהושפעה מן הניתוח שהציעו הורקהיימר (Horkheimer) ואדורנו (Adorno) לתעשיית התרבות, כתבה לאחרונה על "הפשיזם הווירטואלי של הצרכן".⁹ היסטוריונים, עם זאת, היו בדרך כלל והירים הרבה יותר בהערכת הנושא הזה – הם הרבו להראות שרוב הנתנים בדיקטטורות הפשיסטיות סבלו ממחסור חומרי ניכר והדגישו את האיבה האידיאולוגית של המשטרים האלה לתרבות הצריכה. אף־על־פי־כן, בשני העשורים האחרונים בערך השתנתה תמונת המחקר במהירות, עד שהיום היא נראית כמעט כאילו ציירו אותה מחדש. ספרות ענפה בהיקף הולך וגדל קוראת היום תיגר על ההנחות הישנות וטוענת שמבחינה חומרית הפשיזם, ובייחוד הנאציזם, היטיב מאוד עם ההמונים ושלכל הפחות השאיפה להיטיב את מצבם החומרי הייתה אחד ממניעיו העיקריים. לקו המחשבה הזה, שתחילה היה חתרני ורוויזיוניסטי אך היום הוא רווח מאוד, היו שני ביטויים עיקריים וכל אחד מהם ראוי לדיון נפרד. לאחר שנסכם את הטיעונים הללו יהיה אפשר לבחון אותם בחינה ביקורתית.

צריכת המונים: הממד האובייקטיבי

הטיעון החדש הראשון, שיש להודות שלא נחל הצלחה גדולה, נוגע להישגים החומריים האובייקטיביים של הנאציזם בשיפור מצבם של גרמנים מן השורה; אין צריך לומר שעם אלה לא נמנו מי שנחשבו מתנגדים פוליטיים של המשטר, לא רצויים מבחינה גזעית או חריגים חברתיים. השיפור וההטבות הודגשו במיוחד בהקשר של כלכלת המלחמה הנאצית, שנטען שלא זו בלבד שנוהלה מתוך דאגה מיוחדת שלא להנמיך את רמת החיים הגרמנית הממוצעת, אלא שגם שמה לה למטרה – ואף השיגה מטרה זו עד השלבים המאוחרים של המלחמה – להרעיף על ההמונים שלל הטבות חומריות מסוגים שונים וכך לזכות בהסכמתם הרחבה למלחמה האכזרית ולנישולם

Marilyn Ivy, foreword to Alan Tansman (ed.), *The Culture of Japanese Fascism*, Durham, NC: 9
Duke University Press (2009), p. x

והכחדתם של עמים ו"גזעים" זרים. ההיסטוריון החברתי הנודע הנס אולריך ולר הציע ניסוח זהיר יחסית של טענה זו וקבע שאוכלוסיית גרמניה לא ידעה מחסור עד שלב מאוחר מאוד במלחמה כיוון שכמויות גדולות של מוצרי מזון נשלחו לרייך מן השטחים הכבושים.¹⁰

גץ עלי, בספר שעורר מחלוקת רבה, הציע תיאור מרחיק לכת הרבה יותר של התקופה הנאצית ובכלל זה של רוב זמן המלחמה. לדבריו ניכרה תקופה זו בהתעשרות מהירה של ההמונים הגרמנים באדיבות "מדינת הרווחה" הנאצית ועל-פי העקרונות של "סוציאליזם לשעת מלחמה".¹¹ מלחמת ההשמדה, לדברי עלי, זיכתה את הגרמנים בגמול חסר תקדים. היא לא רק הקנתה לגרמני המצוי הטבות מפליגות אלא גם "שאבה ממנו כוח". הפוליטיקה הנאצית "כיוונה את עצמה לדאוג לרווחת העם".¹² בתיאור זה מוצגים אפוא ההמונים כמעט כמו הסוכנים העיקריים מאחורי הקסטרופה הנאצית, והיא עצמה נתפסת כתרגיל מרושע ועצום ממדים בצרכנות אתנית בניהולה של המדינה. "בני האדם האחרונים" של ניטשה מוצגים כפושעים שחיים על חשבון קורבנותיהם הזרים וגם על חשבון הנעלים מהם מבחינה חברתית: אחת הטענות המרכזיות של הספר היא שמדיניות הפנים החברתית-כלכלית של הנאצים חתרה בלי לאות לאנטי-אליטיזם ומיזגה "מיסוי מתון להמונים" עם "מיסוי מחמיר לבורגנות" – שני סעיפים של הפרק בעל הכותרת המאלפת "הדיקטטורה המפנקת" (Gefälligkeitsdiktatur).

שלי ברנובסקי, גם היא היסטוריונית של "תרבות הצריכה" הנאצית, אמנם עוסקת בנושא זה בדרך מובחנת ומורכבת הרבה יותר ומודה בפה מלא שיחסו של הנאציזם לצריכה היה במובנים רבים עוין; אך גם היא מתארת לעתים את הקשר בין התוקפנות הנאצית לצריכת ההמונים ולמדינת הרווחה במובנים שדומים מאוד למונחיו של עלי. טענתה קיצונית למדי: "בעבור הצבא לא היו עוד הבידור, התיירות והצריכה משניים לקרב, אלא מטרתה של הלוחמה ממש".¹³ "הצריכה", היא טוענת, "הפרתה את שאיפותיה האימפריאליות של גרמניה" ו"עיצבה את ההנחות הגזעניות של החיילים".¹⁴ היא מדגישה גם את שאיפת הנאצים לכונן "מדינת רווחה בפיקוחה ובמימונה של המדינה, שתחלק פרסים על-פי מעלת היחיד והתאמתו הגזעית".¹⁵

בשל טבען האמפירי במידה רבה של הטענות שטען עלי, שהוא בבירור הנציג הרדיקלי והבולט ביותר של גישה זו, עטה עליהן עד מהרה עדת היסטוריונים, שרבים מהם מתמחים בהיסטוריה כלכלית, והן ספגו קיתונות של ביקורת קטלנית. התקפות אלו, בהנהגת אדם טו, קרעו לגזרים

Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 4: *Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949*, Munich: C. H. Beck (2003), p. 706

Götz Aly, *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt am Main: S. Fischer (2006), p. 326

12 שם, עמ' 38.

Shelly Baranowski, *Strength through Joy: Consumerism and Mass Tourism in the Third Reich*, Cambridge: Cambridge University Press (2004), p. 224

14 שם, עמ' 226-227.

15 שם, עמ' 224.

את התזה של עלי. אין צריך לומר שהמבקרים הרבים לא הטילו ספק בביזה האכזרית של הנאצים בארצות הכבושות או בנישולם של היהודים, שני עניינים שבכל מקרה מעולם לא הוטל בהם ספק; הם חלקו על הטענה שדי היה בביזה השיטתית הזאת לממן את מאמץ המלחמה בלי לגרום אי-נוחות רבה להמונים בגרמניה, קל וחומר לספק להם בזמן המלחמה שפע פיננקים ושוויונות (egalitarianism) חברתית גואה. להפך, טענו המבקרים, האדם הפשוט בגרמניה התנסה בקשיים חומריים ובמחסור אפילו קודם שהחלה גרמניה לנחול מפלות. במילותיו של טו, בסקירה שכתב בשנת 2007 על התרגום האנגלי לספרו של עלי: "כפי שעולה משמונה-עשר חודשים של ביקורת מתמשכת בתקשורת בשפה הגרמנית, החישוב של עלי שגוי מיסודו. לאמתו של דבר, הגרמנים עצמם נשאו בעול של שני שלישים לפחות מ[עלות] המלחמה, וחלק גדול מן העול נפל על כתפי מעמד הפועלים, שרמת החיים שלו הייתה נמוכה במידה ניכרת מרמת החיים של המעמד המקביל לו באנגליה".¹⁶

ריצ'רד ג' אוואנס, גם הוא היסטוריון בריטי חשוב, התייחס בביטול להתעקשותו של עלי שהרייך השלישי ייחס לשביעות הרצון של הצרכן חשיבות רבה יותר משייחס להשגתן של מטרות צבאיות. "ההנהגה", ציין בביקורתו, "לא הפנתה משאבים לסיפוק מאווייהם של צרכנים עד כדי 'פגיעה בחימוש מחדש' – אדרבה, ההפך הוא הנכון".¹⁷ במקום אחר התנגד אוואנס לטענותיו של עלי על-ידי הדגשת העובדה שלא זו בלבד שהנאצים לא פיתחו "סוציאליזם" כלשהו, אלא שכבר בשנות השלושים הם כפו על אזרחים גרמנים מן השורה אין-ספור ויתורים כדי לקדם את ההכנות למלחמה, ויתורים והקרבה אשר רק גדלו מאוד עם פרוץ המלחמה.¹⁸

עוד טיעון-נגד בולט, מבוסס אמפירית, שכולל סקירה מפורטת של רמות הצריכה של מצרכי מזון בסיסיים בין 1937 ל-1944, הוא טיעונו של ההיסטוריון הכלכלי כריסטוף בוכהיים. בוכהיים דחה כל עמדה שגורסת שבתקופה הנאצית גדלה הצריכה הממוצעת והדגיש ש'הצריכה האזרחית נשארה ככלל מוגבלת מאוד', ושהמדיניות החברתית-כלכלית של המשטר ביקשה "להבטיח אספקה של המוצרים החיוניים ביותר, ולא לאפשר 'חיים טובים'".¹⁹

J. Adam Tooze, "A new look at Nazi plunder", *The Telegraph*, August 2007, http://www.telegraph.co.uk/culture/books/non_fictionreviews/3667059/A-new-look-at-Nazi-plunder.html, accessed July 2016

J. Adam Tooze, "Einfach ist das Leben", *die Tageszeitung*, vol. 13, March 12, 2005

Richard J. Evans, "The 'People's Community'", *The Third Reich in History and Memory*, London: Abacus (2016), p. 132

Richard J. Evans, "'Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft' Zur Diskussion um Anpassung und Widerstand in der deutschen Arbeiterschaft 1933–1945", *Reihe Gesprächskreis Geschichte* 84, Bonn: Friedrich Ebert Stiftung (2010), p. 18

Christoph Buchheim, "Der Mythos vom 'Wohlleben'. Der Lebensstandard der deutschen Zivilbevölkerung im Zweiten Weltkrieg", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 58, 3 (2010), p. 301

אפשר אפוא לומר בביטחון שעלי נחל כישלון בניסונו לערער על הרעיון הנושן שהנאצים קיצצו את הצריכה האזרחית ודאגו שרמת החיים של הגרמנים תישאר נמוכה לעומת ההשקעה הנרחבת שלהם במלחמה. דומה שאין כמעט מקום לפקפק במסקנות שהגיעו אליהן ההיסטוריונים בעבר בנוגע לצריכה המועטה בזמן השלטון הנאצי, מסורת מחקר שהאזכורים שלהלן נועדו לשמש לה רק דוגמאות. לדברי מרי נולן, "המיליטריזם, לא צריכת המונים, הוא שהיה הפתרון המועדף על הנאצים לבעיה של הצורך בהגדלת התפוקה".²⁰ נורברט פריי תיעד את קיומם הספרטני של רוב הגרמנים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.²¹ דוד בנקיר דן בשגשוגם של יצרני הנשק בזמן השלטון הנאצי והשווה אותם לקושי של "יצרני מוצרי הצריכה".²² ריצ'רד אוברי הסביר שבשלהי שנות השלושים בגרמניה "הוקל הלחץ של ביקוש הצרכנים באמצעות מניעת הגעת הסחורות לחנויות, מסים גבוהים ומסעות תעמולה לעידוד החיסכון וההשקעה".²³ זמן רב אחרי עלי אישר ג'ף אילי שהמאמץ הקדחתני להתחמש מחדש בשנות השלושים "תורגם בהכרח לצמצום הצריכה".²⁴ בסקירה מועילה של הוויכוח העיר ס' ג'ונתן ויזן בשנינות: "אם גץ עלי כותב על דרגה בסיסית של סיפוק במהלך המלחמה, אנחנו נאלצים לחקור מה פירושו של דבר להיות מסופק בתקופה של קיצוב, פיקוח של ימי מלחמה ומות יקירים".²⁵

צריכת המונים: הממד הסובייקטיבי

כשבוחנו את התנאים האובייקטיביים, הפרשנות הצרכנית של הנאציזם – אם אפשר לכנותה כך – היא במידה רבה עמדה של מיעוט זעיר; אבל כשהדברים אמורים בהערכת ההיבט הסובייקטיבי של הצריכה המצב שונה למדי. שכן כפי שמודים רוב ההיסטוריונים הקושרים את הנאציזם לתרבות הצריכה, לקשר הזה כמעט לא הייתה נגיעה לשיפור רמת החיים בפועל, שיפור שהיה לכל היותר צנוע, חלקי וזמני, אלא בעיקר לציפיות הסובייקטיביות של הגרמני המצוי בזמן

Mary Nolan, *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany*, 20
New York and Oxford: Oxford University Press (1994), p. 233

Norbert Frei, *Der Führerstaat: Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*, Munich: 21
Beck (1987), p. 134

David Bankier, *Germans and the Final Solution: Public Opinion Under Nazism*, Oxford: 22
Wiley-Blackwell (1996), p. 99

Richard J. Overy, *War and Economy in the Third Reich*, Oxford: Oxford University Press 23
(1995), p. 215

Geoff Eley, *Nazism as Fascism: Violence, Ideology, and the Ground of Consent in Germany* 24
1930–1945, London: Routledge (2013), p. 69

S. Jonathan Wiesen, "National Socialism and Consumption", in: Frank Trentmann (ed.), *The* 25
Oxford Handbook of the History of Consumption, Oxford: Oxford University Press (2013), p.
446

השלטון הנאצי. נטען שההמונים האמינו, אפילו בלי ראיות מוחשיות רבות, שהמטטר עושה ככל יכולתו לספק להם את המצרכים שהם משתוקקים להם. את החוקרים הרבים המחזיקים בעמדה זו אפשר לחלק בחלוקה גסה לשלוש קבוצות משנה עיקריות.

הראשונה כוללת את החוקרים הטוענים שאמונה רווחת זו הייתה תוצאה של תעמולה מיומנת של האליטה הנאצית השלטת, שהשכילה להונות את חסידיה ולגרום להם להאמין שהם עמלים להוליך אותם לעתיד מזהיר. זה מה שהיסטוריון אחד תיאר באופן קולע כ"חזות היפה" של הרייך השלישי.²⁶ בעיני היסטוריונים אלו תרבות הצריכה היא במידה רבה מין מצג שווה המשטה באוכלוסייה ומפתה אותה. השליטים הערמומיים, שלא היו להם כוונות של ממש לקיים את הבטחותיהם, השתמשו בהן כדי להשיג הסכמה לשלילת זכויות פוליטיות והסכמה שבשתיקה לנוכח ההכנות למלחמה. ספרות זו מרבה לשים דגש על "הצריכה המדומה" שאפיינה את גרמניה הנאצית. כמו שטען הרטמוט ברגהוף, בעודם "מדכאים את הצריכה הכללית" עשו הנאצים "ויתורים נרחבים ו[...] [הבטיחו] הבטחות מרשימות ואף מעוררות אמון". ברגהוף הדגיש את האופן שבו "יצר המשטר צריכה מדומה על-ידי פתיחת אופקים חדשים והבטחת התקדמות שלא נודעה כמוה לעבר המודרניות. כדי שהתעמולה תהיה אפקטיבית היא התמקדה במוצרי יוקרה בעלי משמעות סמלית רבה, כגון מכוניות וחופשות".²⁷ הציניות שמאחורי הפסידו-צריכה המטעה הזאת מצטיירת בבירור מן הדרך שבה ברגהוף מסיים את מאמרו בדיון באופן שבו המשטר, שלא רצה להדאיג את הציבור על-ידי חשיפת התוכניות הצבאיות שלו במלואן, עודד אותו לחסוך כדי לקנות בעתיד מוצרים בני קיימא כגון מכוניות, בתים ואפילו סירות מפרש, ואחר כך החרים את הכסף הזה כדי להתחמש.²⁸

אם כל הסיפור לא היה אלא "שידול" גרדא, לא היו סיבות רבות להטיל ספק בתיאוריות הוותיקות יותר שהדגישו צריכה מוגבלת, אולי רק להביא בחשבון את ציפיות האוכלוסייה כדי להסביר את ההתנגדות המעטה יחסית למשטר. אלא שקבוצה שנייה של היסטוריונים אינה מסתפקת בכך ומעלה טענה מרחיקה לכת הרבה יותר. קבוצה זו עומדת על כך שהמנהיגים הנאצים עצמם, מהיטלר ומטה, האמינו באמת ובתמים שרווחה ושגשוג של ההמונים הגרמנים הם מטרה ראויה והפנו משאבים כלכליים רבים ככל האפשר כדי להגשים אותה בתנאים הקשים ששררו אז. אם בשנות השלושים והארבעים נשארה הצריכה מוגבלת ביסודה, ובאזורים מסוימים אפילו פחתה, היה זה משום שהתנאים הכלכליים האובייקטיביים לא אפשרו לנאצים לנהוג אחרת.

Peter Reichel, *Der schöne Schein des Dritten Reiches. Faszination und Gewalt des deutschen Faschismus*, Munich: Hanser (1991) 26

Hartmut Berghoff, "Enticement and Deprivation: The Regulation of Consumption in Pre-War Nazi Germany", in: Martin Daunt and Matthew Hilton (eds.), *The Politics of Consumption. Material Culture and Citizenship in Europe and America*, Oxford and New York: Berg (2001), p. 173. ההדגשה הוספה. 27

שם, עמ' 183-184. 28

וולפגנג קניג, שדן ב"כישלון של חברת הצריכה הנאצית", טען שהנאצים שקדו ליצור צרכנות אתנית ייחודית משלהם ולשם כך שיווקו סדרה שלמה של סחורות שיוצרו בייצור המוני בעזרת צירוף המילה Volk לשמן – המכונית של העם, הרדיו של העם וכדומה. אך פרויקט זה נידון מראשיתו לכישלון בשל ההקשר השלילי שבו היה משוקע – המשבר הכלכלי העולמי – ובייחוד כיוון שהייתה סתירה בינו ובין המטרות הראשוניות יותר של המשטר: חימוש מחדש, אוטרכיה והתפשטות. ואולם חברת צריכה שנכשלת היא כמובן עניין שונה מאוד מחברת צריכה שמוליכה שולל במכוון.²⁹ במחקר דומה בחן ס' ג'ונתן ויזן מקרוב את עמדתה של גרמניה הנאצית בנוגע לתרבות הצריכה ומצא תערובת בעלת יסודות סותרים: מצד אחד דחייה אידיאולוגית, ומן הצד האחר מדיניות צרכנית, שבאה לידי ביטוי בשיווק ובפרסום.³⁰

אם בתיאור זה עדיין יש הבחנה חדה בין המטרות הצרכניות של הנאציזם למטרות הצבאיות שלו, קבוצה שלישית של היסטוריונים מרחיקה לכת אפילו יותר וחולקת על עצם הניגוד הזה. מנקודת מבטם של היסטוריונים אלו, המשטר הנאצי לא סתם השתמש בתרבות הצריכה כדי לטשטש את המסלול המוליך למלחמה ואף לא נאלץ להכפיף אותו למיליטריזם. אדרבה, את המלחמה עצמה הניע במידה רבה, ועל-פי תיאורים אחדים אפילו הניע בעיקר, הרצון להעלות את רמת החיים בגרמניה. מנקודת מבט זו לא הייתה הצריכה המדומה תכסיס, אלא המיטב שהיה יכול המשטר להציע עד שתזכה גרמניה "במרחב המחיה" שהיה נחוץ לה כדי להפוך למעצמת על כלכלית. אם נבחן את התוצאה הקיצונית ביותר של הפרשנות הצרכנית של הנאציזם, נראה שהחוקרים האלה טוענים שהנאציזם לא נאלצו לבחור בין צריכה ובין מלחמה אלא בין עוני ובין מלחמה, המלחמה נועדה להיות פרוודור לעתיד טוב יותר, שבו גרמנים רגילים, בנים ראויים של הגזע העליון, יוכלו ליהנות סוף-סוף מרמת חיים חומרית כמו במדינות אחרות במערב, בייחוד בארצות-הברית. "הדיבור על עליונותה של מדיניות חימוש שהאפילה על הצריכה", טען לאחרונה נציג של גישה זו, "הוא גורף מדי. יתר על כן, נשק וצריכה היו קשורים זה לזה. המשטר הכריז שצריכה חשובה למדיניות החימוש שלו: היא הייתה חלק מן ההתחמשות הפסיכולוגית של האוכלוסייה האזרחית לקראת מלחמה כוללת. ולהפך, קורבנות שהוקרבו למען ההתחמשות

Wolfgang König, *Volkswagen, Volksempfänger, Volksgemeinschaft. "Volksprodukte" im Dritten Reich. Vom Scheitern einer nationalsozialistischen Konsumgesellschaft*, Paderborn: Schöningh (2004) 29

S. Jonathan Wiesen, *Creating the Nazi Marketplace: Commerce and Consumption in the Third Reich*, Cambridge: Cambridge University Press (2010) 30
 Andreas Wirsching, ראו גם: "Volksgemeinschaft and the Illusion of 'Normality' from the 1920s to the 1940s", in: Martina Steber and Bernhard Gotto (eds.), *Visions of Community in Nazi Germany: Social Engineering in Private Lives*, Oxford: Oxford University Press (2014), pp. 149-156
 המציאות האובייקטיבית של צמצום הצריכה בימי השלטון הנאצי ובין המהיבות הסובייקטיבית להגדיל את הצריכה ראו: Tim Schanetzky, *Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich*, Munich: C. H. Beck (2015), למשל בעמ' 3-4, 19, 69-71.

לא העידו בהכרח על דחייה של החברה הצרכנית אלא אפשר לראות בהם השקעה בעתיד³¹. לדברי אדם טו, בחיבור עטור שבחים על כלכלת הרייך השלישי, לא די בניגוד המקור-כלכלי הקונבנציונלי של "רובים מול חמאה" כדי לתפוס את מהות המדיניות הנאצית, שהתאפיינה למעשה באמונה שרובים, היינו השקעה צבאית, הם תנאי מוקדם להשגת חמאה, היינו מוצרי צריכה.³²

התלות ההדדית הזאת בין כלכלה לפוליטיקה הוליכה כמה חוקרים להמשיג את הדגם החברתי-כלכלי הנאצי במונחים של צרכנות שמושלכת על העתיד, בבחינת צורה של דחיית סיפוקים. בעיני ברנובסקי הייתה האנטי-צריכה של המשטר גם תוצר של חיוב-הצריכה: "פתרון קבע לרמת חיים חומרית גבוהה - אימפריה יבשתית - חייב התחמשות ומלחמה, ואלו התנגשו עם משכורות הולכות וגדלות או ביקוש מופרז"³³. בדומה, ההתנגדות הנאצית למטריאליזם הייתה מעוגנת במטריאליזם: "בעתיד, לאחר שתנצח גרמניה במלחמה, ייהנה הגזע העליון משפע חומרי ולא יהיה מחויב עוד להגדרה האנטי-מטריאליסטית של רמת החיים שרווחה במשטר לפני המלחמה"³⁴. ג'ף איילי הסיק, בהתבסס על מחקריו של טו, שבעבור "היטלר והמנהיגים הנאצים הייתה הדיאלקטיקה של רובים וחמאה כרוכה תמיד בהימור על דחייה"³⁵. כך, למרבה הפרדוקס, אף שנחל תבוסה קשה בזירה האובייקטיבית, ג'ף עלי מוברח פנימה דרך הדלת האחורית, הסובייקטיביסטית: אולי המלחמה לא נתנה להמונים הגרמנים את היתרונות החומריים שביקשו, אבל היא נוהלה מתוך דאגה לרווחתם. מתוך הסכמה מסוימת עם עלי, המלחמה נראית במידה מסוימת כמהלך צרכני שתכליתו להקנות לגרמנים רווחה ונוחות; ההבדל העיקרי הוא שבגרסה זו המלחמה בבירור החטיאה את מטרתה.

הערכה ביקורתית של הפרשנות הצרכנית

אף-על-פי שיש מידה של אמת בגישה זו, לכוחה הפרשני גבולות ברורים. היא ממעיטה מאוד בערכן של ההסתייגויות שהיו לנאצים מצריכת המונים. הנאצים הסתייגו מצריכת המונים מסיבות רבות ומגוונות ופעמים רבות אף ביטאו כלפיה עוינות גלויה. ראשית, לנאצים היו קשרים חזקים עם בעליהם של עסקים קטנים וחנויות, והללו התרעמו על חנויות הכלבו הגדולות, שסיפקו להמונים סחורות במחיר נמוך - תרעומת זו הייתה בדרך כלל רוויה אנטישמיות, שכן כמה חנויות כלבו ידועות היו בבעלות יהודים - ועל הקואופרטיבים הצרכניים של הפועלים. האידיאולוגיה

Birthe Kundrus, "Greasing the Palm of the Volksgemeinschaft? Consumption under National Socialism", in: Steber and Gotto (eds.), *Visions of Community in Nazi Germany*, p. 163 31

Adam Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, London: Penguin (2008), pp. 62-65 32

.Baranowski, *Strength through Joy*, p. 74 33

שם, עמ' 221. 34

.Eley, *Nazism as Fascism*, p. 72 35

של אותן קבוצות מן המעמד הבינוני, שהיו חלק חשוב מן הבסיס החברתי של המפלגה הנאצית, חדרה לאידיאולוגיה ולרטוריקה הנאציות.³⁶ במונחים תרבותיים, הנאציזם ספג חלק גדול מן הרגישות ומן העוינות הקלאסית של ה־Bildungsbürgertum – הבורגנות המשכילה – שחבריה נטו במיוחד לקונן על "מסיפיקציה" (massification) ועל "מסחור" וכן על מוצרים תרבותיים ירודים (Schund und Schmutz). ההתנגדות הזאת לא הייתה אסתטית בלבד, אלא פוליטית ביסודה, שכן תרבות ההמונים נחשבה תרבות המערערת את הסדר החברתי וקוראת תיגר על ההגמוניה של האליטות הישנות (שה־Bildungsbürgertum הרגישו במידה רבה קשר רגשי אליה). לבסוף, היה גם רציונל כלכלי חזק להתנגד לצריכת המונים, שכן הייתה לה זיקה הדוקה לדרישת הסוציאליסטים והאיגודים המקצועיים לשלם לפועלים שכר גבוה יותר, דרישה שהמגזר העסקי הגרמני התנגד לה כמובן והנאצים הסתייגו ממנה מאוד, כיוון שלא עלתה בקנה אחד עם החימוש מחדש.³⁷

אם כן, במונחים אובייקטיביים, אי־אפשר להפריז בהדגשת העובדה שהדחף הנאצי לצאת למלחמה, תהיה אשר תהיה מטרתה בעתיד, חייב קיצוץ בצריכת ההמונים בהווה והשקעות אדירות של המדינה בתעשייה הביטחונית, שהאזרחים לא יצאו נשכרים מהן. מדיניות החימוש מחדש אמנם הפחיתה במידה ניכרת את מספר המובטלים – משישה מיליון ב־1933 למיליון ב־1937 – אבל גם השכר שקיבלו הפועלים פחת במידה ניכרת, אף שמספר שעות העבודה השבועיות שלהם גדל.³⁸ כמו שמציין ד"ג ויליאמסון, "המשטר הנאצי הצליח במידה רבה לשמור על רמת שכר נמוכה. הרווחים, לעומת זאת, גדלו מ־1935 עד 1939 ב־36.5 אחוזים".³⁹

ואולם הניסיון לשדך נאציזם וקונסומריזם עתיר בעיות גם מבחינה סובייקטיבית. לראות במדיניות הצבאית הנאצית בעיקר השקעה כלכלית לטווח ארוך פירושו להפריז מאוד בטבעו ההגיוני והתועלתני של המשטר על חשבון התפקיד שמילאה המחויבות האידיאולוגית שלו. גם אם נתעלם מן הסבל של לא־גרמנים, שכן ברור שלא נחשב כלל בעיני הנאצים, דחוק להניח שביסוד הקרבת חייהם של מיליוני גרמנים והקשיים העצומים של המלחמה עמד חזון פשוט של רווחה גרמנית ורמת חיים גבוהה יותר, ושהמלחמה הייתה מעקף ארוך בדרך לשיעור רצונם של הצרכנים. הנחה זו אינה מביאה בחשבון את זיקתה של ההשקפה הנאצית למלחמה – זיקה בסיסית, קיומית, מעין־ליבידינלית – ואת התנגדותה העמוקה לא־פחות לשלום כדרך חיים. ואם הנאצים תיעבו את השלום, הרי תיעובם נבע במידה לא מבוטלת מזיקתו לתרבות הצריכה, ההתקבעות הפחדנית והנהנתנית על רווחה ורמת חיים גבוהה יותר. אפשר לטעון שיציאת הנאצים למלחמה,

36 השוו: Schanetzky, *Wirtschaft und Konsum*, p. 19.

37 בפרק הראשון של מחקרה על תרבות הצריכה הנאצית מביאה שלי ברנובסקי סיכום מועיל של מקורות עיקריים אלו של הדחייה הנאצית של הצרכנות. לאחד מסעיפי המשנה של פרק זה ניתנה הכותרת המדברת בעד עצמה "אילופה של צריכת ההמונים: הקפיטליזם הגרמני של הנאצים" (Baranowski, *Strength through Joy*, p. 25). מסיבה זו קשה קצת לסווג את הטעון בספר. ואולם כשהמחברת מדגישה צרכנות, ולא אנטי־צרכנות, ייתכן שהיא יוצרת שלא במתכוון רושם מבלבל.

38 Richard J. Evans, *The Third Reich in Power*, New York: Penguin (2005), pp. 328-333

39 D. G. Williamson, *The Third Reich*, 3rd ed., London and New York: Longman (2002), p. 154

יותר משהייתה מעשה של הומו אקונומיקוס הייתה מעשה שעולה בקנה אחד עם אמרתו של ניטשה: "לא ידוע לי על תכלית טובה לחיים יותר מלמות, *animae magnae prodigus* [על דרך החיים הנשגבים], בחיפוש אחר הגדול והבלתי אפשרי".⁴⁰

באופן מפתיע טו אינו מביא אלא ראיות טקסטואליות מעטות כסימוכין לטענה מרכזית זו של ספרו, כלומר הטענה שמדיניותם הכלכלית של הנאצים, ומכאן גם מדיניות החוץ שלהם, הותאמו לצרכנות עתידית ונחשבו האמצעי היחיד שיוכל לאפשר לגרמניה להשתוות לכוחה העולה של ארצות-הברית. לאמתו של דבר, טיעונו מתבסס במידה רבה על המובאה שלהלן מן "הספר השני" של היטלר, שמתוארת כאחד "הקטעים המרכזיים" בו:

האירופי חולם היום על רמת חיים שהוא שואב מן האפשרויות באירופה לא פחות משהוא שואב אותה מן התנאים הממשיים באמריקה. בזכות הטכנולוגיה המודרנית והתקשורת שהיא מאפשרת נעשו היחסים הבין-לאומיים בין עמים קרובים כל כך עד שהאירופי, אפילו בלי שיהיה מודע לכך לגמרי, רואה בתנאי החיים באמריקה קנה מידה לחייו שלו.⁴¹

היות שהיטלר ראה בשטחה העצום של אמריקה ובשוק הפנים שלה את התנאים החשובים ביותר לשגשוגה, הוא הסיק שרק התפשטות טריטוריאלית בכיוון היחיד הפתוח לפני גרמניה, כלומר מזרחה, תאפשר לה להדביק את רמת החיים בארצות-הברית. "פורדיוס", מסכם טו, "דרש Lebensraum [מרחב מחיה]".⁴² היקש זה אמנם נשמע מתקבל על הדעת, ואין ספק שהשגת כוח כלכלי ועצמאות כלכלית היו מעמודי התווך של הפרויקט הנאצי, אבל האם באמת אפשר להעמיד בלבן את הצרכנות? האם כוח הקנייה והנאותיהם העתידיים של הגרמנים הרגילים אכן היו היבט כה חיוני ומרכזי בחזון האימפריאליסטי של היטלר? יש סיבות רבות להטיל ספק בתזה כזאת. לאמתו של דבר, אין אלא לפנות שוב לחיבורו של היטלר "הספר השני", ספר שאפשר למצוא בו עוד קטע שעוסק באתגר של ארצות-הברית, אבל עולות ממנו השלכות שונות בתכלית:

מתעוררת סכנה שאירופה נחותה מבחינה גועית תוליד בהדרגה לכך שגורל העולם ייקבע בידי אנשי יבשת צפון אמריקה. על כל פנים, ישנם בודדים שכבר מבינים שסכנה זו מאיימת על כל אירופה. אבל מעטים אף יותר רוצים לדעת כיצד ישפיע הדבר על גרמניה, אם בעתיד יוסיפו בני עמנו להיות באותה מידה של חוסר מחשבה פוליטי כפי שחיו בעבר, יהיה על גרמניה לוותר בסופו של דבר על שאיפתה למעמד בין-לאומי. היא תלך ותתנוון מבחינה גועית עד שבסופו של

Friedrich Nietzsche, *Untimely Meditations*, Cambridge: Cambridge University Press (1997), p. 40
112.

41 דבריו של היטלר מצוטטים מתוך: Tooze, *The Wages of Destruction*, p. 10.
42 שם.

דבר תידרדר למדרגה של גרגרנים בהמיים מנוונים שאף לא יזכרו את גדולת העבר. בהקשר של מדרג המדינות הבין-לאומי בעתיד תהיה [גרמניה] לכל היותר מה שהיו שווייץ והולנד באירופה הקודמת.⁴³

בקטע זה ראוי לשים לב במיוחד לאופן שבו שהיטלר אינו רומז בשום אופן שהרציונל של התנועה הנציונל-סוציאליסטית הוא להעלות את רמת החיים בגרמניה, או שאפשר להגיע לידי צרכנות מוגברת רק באמצעות דחף אדיר מורחה. אדרבה, הוא מודה במרומז שאפשר להגיע לידי צרכנות ורמת חיים מכובדת להמונים הגרמנים בלי הנאציזם. ואולם את הדבר הזה בדיוק הוא דוחה – זהו תרחיש האימים של “בני האדם האחרונים”, שבו גרמנים נעשים “גרגרנים בהמיים מנוונים”. גרגרנים, אין צריך לומר, אוכלים היטב וחיים בנוחות ואפילו בתנאי מותרות. אבל לא את זה היטלר רוצה. במקום זאת הוא מתאווה לגדולה פוליטית, עוצמה עולמית. שווייץ והולנד, שהיטלר משתמש בהן כאזהרה לגרמניה, לא היו בשום פנים דוגמאות של מדינות מרוששות שאזרחיהן סובלים ממחסור. אדרבה, הן היו – ועודן – דוגמאות של אומות מצליחות שנהנות מרמת חיים גבוהה המבוססת על כלכלה ומסחר משגשגים. ואולם מן הפרספקטיבה הניטשיאנית בעיקרה של היטלר אין בהן “גדולה”. “זה יהיה סוף חייו של עם שההיסטוריה שלו הייתה זה אלפיים שנה היסטוריה עולמית”, הוא אומר בהמשך הדברים.⁴⁴ לא תרבות הצריכה מונחת אפוא על כף המאזניים, אלא “היסטוריה עולמית”. ואין צורך לומר שהיטלר אינו מבין היסטוריה עולמית זו כההליך הגליאני-מרקסיסטי של שחרור ההמונים אלא רואה בה מאבק אימפריאלי לשליטה בעולם.⁴⁵

ככלל, הפרשנות הצרכנית של הפשיזם, בייחוד בגרסתה הרדיקלית, כמעט אינה נותנת את הדעת על ההתנגדות הנאצית המהותית לערכים הצרכניים, ולכל היותר מטפלת בה באופן שטחי. אבל כאשר מתעלמים מהתנגדות זו, ספק רב אם עדיין אפשר לזהות את הייחוד ההיסטורי של הנאציזם (והפשיזם). “כשהייתי פרוח צעיר בשנותי הפרועות”, כתב היטלר ב“מיין קאמפף”, “לא היה דבר שציער אותי יותר מן העובדה שנולדתי בתקופה שאכלסה את היכל התהילה שלה בחנוונים ופקידי ממשל. [דומה ש]גלי המאורעות ההיסטוריים עיצבו מחדש את העולם כולו בדמות חנות כלבו גדולה”.⁴⁶ בעיני היטלר, תרבות הצריכה לא הייתה רק עיסוק בזוי בהשוואה לגבורה של המלחמה; היא הייתה מנוגדת בפועל לגבורה כזאת, שכן העמידה בסכנה את רצונה

Adolf Hitler, *Hitler's Second Book: The Unpublished Sequel to Mein Kampf*, ed. Gerhard L. 43
Weinberg, New York: Enigma Books (2006), pp. 111–112

44 שם, עמ' 112.

45 טוּוּ מביא פרפרזה של פסקה זו בספרו *The Wages of Destruction* (בעמ' 11), אבל אינו מסיק ממנה את המסקנה ההכרחית, לדעת, והיא שהיטלר חשב שבתנאי שלום אפשר יהיה לספק לגרמנים רווחה כלכלית, אבל דחה אפשרות זו בשאט נפש.

Adolf Hitler, *Mein Kampf* (trans.: Ralph Mannheim), Boston and New York: Mariner Books 46
(1999), p. 157

של האומה להילחם. הוא האמין שלגרמניה יש יתרון מכריע דווקא בשל רמת הצרכנות הנמוכה שלה. בימי מלחמת העולם השנייה הוא הביע את ביטחונו שארצות-הברית, שאוכלוסייתה בעלת "מוח הציפור" התרגלה לתפנוקים של תרבות הצריכה, לא תהיה אתגר רציני לגרמניה, ש"רמת החיים" בה אמנם "נמוכה יותר", אבל היא יכולה להתגאות בתרבות נעלה הרבה יותר. "עם מסוג זה - מדוע יילחם?" הרהר - "יש להם כל מה שהם רוצים! בכל אופן, התשוקה לקרב תדעך במהרה, כשהיחיד יגלה שהוא נדרש לסבול עוד קיצוץ במנעמי החיים!"⁴⁷ ההיגיון של היטלר מבחין בין טובין מיותרים שמחלישים אומה, כמו מקררים, ובין טובין שמשפקים צרכים צנועים, שאותם ראה בחיוב. באותו ספר עצמו הוא הצהיר: "[אם] נייצר מוצרים אחידים יוכלו ההמונים ליהנות מן ההנאות החומריות של החיים", וציין בפרט את מכונת הכתיבה ואת מקלט הרדיו.⁴⁸ במבחר של מוצרי צריכה ובאפשרות הבחירה בין גרסאות שונות של אותו מוצר ראה תוצאה של רדיפת הבצע של סוחרים תאבי רווח: "הפרקטיקות האלה קיימות רק משום שהן מאפשרות לבעלי הנויות לעשות עוד כסף. זה ההסבר היחיד למבחר האינ-סופי. בעוד שנה-שנתיים מעכשיו יהיה צורך לשים סוף לשערורייה הזאת".⁴⁹

הפרשנות הצרכנית מדגישה את הדאגה של הנאצים לרווחה כללית, ואולם עד שנת 1942 עוד היה אפשר לשמוע את היטלר מזהיר בדיוק מפניה, אם כי חשוב לומר שדבריו נאמרו בשיחות פרטיות שלא נועדו לאוזני הציבור הרחב:

כל עוד ההשפעה הפוליטית [של אנשים עשירים] נשאת בגבולות ההיגיון, בשום אופן אין לשלול את קיומם. היות שאדם עשיר אינו יכול לאכול פי עשרה מאדם עני, מאה אלף עשירים מתוך שבעים מיליון לא יכבידו על היכולת להזין עם בזמנים קשים כמו שיכבידו עליה העניים אם יהפכו פתאום לבורגנים אמידים [Mittelständler] וישלשו את צריכת המזון הקודמת שלהם. אדם עשיר כשהוא לעצמו איננו אפוא תופעה חברתית מזיקה.⁵⁰

היטלר בוודאי ידע מקרוב על מה הוא מדבר, שכן בשלב הזה היה אדם עשיר מאוד והמזון שצרך בזמן המלחמה עלה לאין ערוך על המזון שצרך הגרמני הפשוט.

בגיבוי של צריכת ההמונים יש לראות חלק מן המסורת הפסימיסטית המשמיצה את הציוויליזציה חסרת הערך של "בני האדם האחרונים". לא זו בלבד שהנאציזם לא קטע את המסורת הזאת, אלא שהביא אותה לשיאה. מקרה מעניין בהקשר של השיח הפסימיסטי הזה הוא מאמרו המשפיע של

.Adolf Hitler, *Hitler's Table Talk, 1941-1944*, New York: Enigma Books (2000), p. 605 47

שם, עמ' 75. 48

שם. 49

Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, Munich: Propyläen (2003), p. 299. 50

ארנסט יונגר, "על הכאב", שנכתב ופורסם בשנת 1934. יונגר – במידה רבה ברוחו של ניטשה – המעיט בערכה של המודרניות הצרכנית וראה בה פסידו־תרבות שמתאפיינת בניסיון שטחי להכחיש את הכרחיותו של הכאב וליצור גן עדן עלי אדמות. יונגר התמקד בדרך שבה הדמוקרטיה של ההמונים ובידור להמונים שלובים זה בזה:

המגוון הרחב של אנשים הנהנים מסחורות ומתענוגות הוא סימן לשגשוג. הסמליים ביותר אולי הם בתי הקפה המהודרים [...]. את אלו אפשר לכנות היכלות הדמוקרטיה האמתיים. כאן אפשר לחוש בנינוחות חלומית, משוללת כאב ונסערות באופן מוזר, שממלאה את האוויר כמו סם. ברחובות בולט לעין שההמונים לבושים בבירור בטעם רע, אבל בלבוש אחיד "מכובד". כמעט אין רואים עוני פשוט ובוטה.⁵¹

מנקודת המבט האליטיסטית של יונגר, דרגה חסרת תקדים כזאת של רווחת ההמונים היא אכן מטרידה ביותר. ואולם המאמר מבטא הרגשה של סיפוק וביטחון שמוסברת על-ידי העובדה שנכתב בזמן ובמקום שבהם "היכלות הדמוקרטיה" כבר התמוטטו. יונגר, שכתב שנה לאחר עליית היטלר לשלטון, הרגיש שהוא יכול להרשות לעצמו להכריז ש"בני האדם האחרונים" הם מחלה שהאנושות כבר החלימה ממנה: "הנבואה בדבר 'האדם האחרון' התגשמה במהירות. היא מדויקת – מלבד הקביעה ש'האדם האחרון' האריך לחיות יותר מכולם. העידן שלו כבר מאחורינו."⁵² בדרך זו רודנות צבאית פשיסטית קוטעת את התהליך של שחרור ההמונים.

הדברים נכתבו בשנת 1934, אותה שנה שבה פייר דרייה לה רושל (Drieu la Rochelle), מאנשי הרוח הפשיסטים הצרפתים החשובים ביותר, הליל את הנאצים על הנמכת רמת החיים בגרמניה. "מצאתי שברלין נראתה ענייה יותר, גרמניה נראתה ענייה יותר", דיווח לאחר שחזר ממסע לגרמניה, "הפשיזם מסייע להודות בגלוי בעובדה אחת: התרוששות עולמית, ההנמכה החיונית של רמת החיים הכללית."⁵³ בהתנגדות של דרייה לצריכת המונים, כמו בהתנגדותם של רבים מבני תקופתו, ניכר בכירור הפחד שמא קפיטליזם צרכני יוביל, דרך דמוקרטיה ושוויונאות זוחלת, לסוציאליזם או אף לגרוע ממנו. "קפיטליזם", הוא אומר בתוקף, "חותר להפוך את הצריכה למשותפת (communize), כלומר מבקש לעשות אותה שוויונאית; לסטנדרטיזציה לא יכולה להיות שום משמעות אחרת."⁵⁴ הוא שיבח את התופעה ההיסטורית של ההיטלריזם על שעצרה את התפשטות הדקדנס האירופי וראה בה מרפא מרענן לשאננות המדכאת של "בני

51 Ernst Jünger, *On Pain*, New York: Telos (2008), p. 12; ההדגשה הוספה.

52 שם, עמ' 13.

53 דבריו של דרייה לה רושל מצוטטים מתוך: Robert Soucy, *Fascist Intellectual: Drieu La Rochelle*, Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press (1979), p. 139.

54 שם, עמ' 135.

האדם האחרונים" בצרפת: "בתוך תוכם הצרפתים רוצים יותר מכל לישון, לדוג, ליהנות מן הבישול שלהם, להתעלס קצת ולקרוא ידיעות שמזכירות להם במעורפל תקופה שעדיין היו בה תשוקות".⁵⁵ האנטי־מטריאליזם הפשיסטי סיפק לדעת דרייה ראיות מעודדות לכך "שיש בגרמניה של היטלר כוח מוסרי, כמו שיש באיטליה של מוסוליני".⁵⁶ ואכן, ב־1939 הדגיש יוזף גבלס את תמימות הדעים של הפשיזם והנאציזם בעניין זה. "המשותף לנציונל־סוציאליזם ולפשיזם", כתב, "הוא מעל הכל בוז לחיים נוחים ומכאן נעזימים". על הדברים האלה הצהיר במאמר שיוחד לתוכחה כלפי "דורות הקפה" המפונקות, המקוננות על המחסור בקפה בחנויות בזמן שהאומה דורשת הקרבה אישית.⁵⁷ בדומה לכך, על־פי אמרתו הידועה של הרמן גרינג, "מאז ומעולם תרמו מחצבים לחוזקן של אימפריות. חמאה ושומן חזיר עשו אותן לכל היותר שמנות".⁵⁸

דרך אחת להמשיג את העמדה האנטי־צרכנית הזאת היא למקם אותה בהקשר של מה שכינתה ויקטוריה דה גרציה, בתרומה חשובה להיסטוריוגרפיה של הצרכנות המודרנית, התפרותה של אירופה – עד שנות החמישים של המאה העשרים – בהתנגדותה למודל האמריקני של צריכת המונים. מודל זה משויך בעיקר לפורדיום וקשור לייצור המוני, קמעונות בהיקף נרחב, שכר גבוה יחסית ומוצרים זולים. באירופה, לעומת זאת, משל בכיפה אופן הצריכה ה"בורגני" ו"הניאור־מרקנטליסטי", שהתרכז בקמעונים קטנים, דחה דרישות להעלאת שכר ונוהל על חשבון הצרכנים. היום, לנוכח הנטייה האנטי־צרכנית שהתבססה בשמאל המערבי לאחר שנת 1968, קשה מעט לדמות את התנאים ששררו במחצית הראשונה של המאה העשרים, בזמן שסוציאלי־דמוקרטים וקומוניסטים הביעו תמיכה רבה לאין שיעור בדרישות הפועלים לצריכה מוגברת, ואילו ההתנגדות למטרה זו באה במידה רבה מן המרכז ומן הימין. האליטות והמעמד הבינוני נאבקו לווסת את צריכת ההמונים ולדאוג שתהלוך את האינטרסים האידיאולוגיים והסוציו־אקונומיים שלהם, ובייחוד לצקת את הצריכה בתבניות "לאומיות", ולא "מעמדיות" דווקא.⁵⁹ יתר על כן, גם אם אי־אפשר לומר שהפשיזם היה אנטי־פורדיסטי לגמרי – בין השאר כיוון שייצור בכמויות גדולות מקנה יתרונות ברורים כשהדברים אמורים במיליטריזציה מהירה – אין ספק שהוא ניכס לעצמו רבות מן האמונות המרכזיות של "דרך הצריכה הבורגנית", כגון הכפפת הצריכה ליעדים לאומיים; חשד בסיסי בקמעונים גדולים והעדפה, אם כי בעיקר רטורית, של קמעונים קטנים; גינוי ההידרדרות לכאורה באיכות הסחורות ובשירותים שקשורים בכלכלה ההמונית; או גינוי ה"אמריקניזם".

55 שם, עמ' 101.

56 שם, עמ' 140.

57 Joseph Goebbels, *Die Zeit ohne Beispiel. Reden und Aufsätze Aus den Jahren 1939/40/41*, Munich: Franz Eher (1941), p. 64.58 מצוטט מתוך: 7 Schanetzky, *Wirtschaft und Konsum*, p. 7.59 Victoria de Grazia, "Changing Consumption Regimes in Europe, 1930–1970: Comparative Perspective on the Distribution Problem", in: Susan Strasser et al. (eds.), *Getting and Spending: European and American Consumer Societies in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press (1998), p. 78.

בניסיון לרסן את התפשטותה של צריכת ההמונים, האם לא הייתה פולקסוואגן, "מכונית העם", בגדר יוצא דופן חשוב? היטלר קידם בהתלהבות ייצור המוני של מכונית שהגרמני הממוצע יוכל להרשות לעצמו. למטרה זו הוקם בעיר וולפסבורג מפעל מיוחד במימון המדינה, שכן התעשייה הפרטית לא חשבה שיש סיכוי לרווחים ממכירת מכונית שמתומחרת כך. ואולם הפולקסוואגן חורגת במידה חלקית בלבד מן הכלל שתיארנו. ראשית, הפרויקט לא קיים את הבטחותיו בתקופת הרייך השלישי. הוא התבסס על תוכנית חיסכון שבועית: הלקוח חוסך בכל שבוע חמישה מרקים כדי לקנות בסופו של דבר את המכונית במחיר כולל של 990 מרק. "5 Mark die Woche musst Du sparen - willst Du im eigenen Wagen fahren!" (חוסך חמישה מרקים בשבוע - ותנהג במכונית משלך!), נאמר בפרסומת. ארבע שנות חיסכון נדרשו אפוא כדי לקנות מכונית, מודל שבו הימנעות עצמית סגפנית הייתה חשובה לא פחות מפעולת הצריכה עצמה. מאלף לראות שבהיסטוריה הביקורתית של רעיון הצנע שכתב לאחרונה מרק בליית' הוא העמיד במרכז את הרעיון הגרמני בן אמצע המאה העשרים "Erst sparen, dann kaufen!" (תחילה חסוך, אחר כך קנה!).⁶⁰ איש מעשרות האלפים שהשקיעו בתוכנית - ומלכתחילה רק חמישה אחוזים מהם היו פועלים⁶¹ - לא קיבל מכונית בסופו של דבר. המלחמה שינתה לגמרי את התוכנית. יתר על כן, אין ספק שמנקודת מבט צבאית היו לפרויקט מעלות, שכן אלפי מכוניות חדשות שהיה אפשר להחרים למטרות צבאיות בעתות חירום נחשבו נכס בעל חשיבות אסטרטגית לא מבוטלת.⁶² יתר על כן, כדאי לזכור שתעשיית המכוניות של הרייך השלישי, חוץ מפולקסוואגן, הייתה בבירור עסק של מותרות שסיפק כלי רכב ראוותניים לאליטה מצומצמת של אנשים עשירים ומיוחסים, בהם כמוכרן חברי ההנהגה הנאצית. בולטים במיוחד היו הדגמים היוקרתיים של מרצדס-בנץ, שיוצרו על-יפי תפיסה של איכות, להבדיל מן הייצור ההמוני שנועד להפחית עלויות באמצעות סטנדרטיזציה וזיתור על תוספות יוקרתיות מיוחדות. המחירים, בהתאם, היו גבוהים ביותר. היטלר עצמו היה הבעלים של כמה מכוניות כאלה והן שימשו אותו להופעות ראוותניות בציבור.

"בני האדם האחרונים" והחיה הבלונדית: שני מודלים של צריכה?

מרכזיות הצריכה לאופן שבו מבין טווח הכלכלה הנאצית, ומכאן קרבתו החלקית המפתיעה לעלי, יריבו הידוע, מתבררות כשבוחנים איך הוא מקיש מתחום המיליטריזם על תחום הצריכה. בשלב מסוים הוא טוען: "ברור למדי שהחימוש מחדש בשנות השלושים של המאה היה ספקטקל פופולרי, ולא רק גורם לפגיעה ברמת החיים בגרמניה; במילים אחרות, הוא היה מופע מרהיב עין

Mark Blyth, *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, Oxford: Oxford University Press 60
(2013), p. 132

.Schanetzky, *Wirtschaft und Konsum*, p. 113 61

Kurt Möser, "World War I and the Creation of Desire for Automobiles in Germany", in: 62
.Strasser et al. (eds.), *Getting and Spending*, p. 219

של צריכה ציבורית".⁶³ ההתלהבות של ההמונים מכוחו המחודש של הוורמכט וגאוות הפועלים על ייצורו של ציוד צבאי יקר כל כך ועל הטיפול בו מובנות כביטוי של צרכנות עקיפה. "למרות המגבלות על אספקת סחורות מתוחכמות לחברה האזרחית, הוורמכט סחף את האוכלוסייה, ובעיקר את הגברים שבה, אל הצריכה הקולקטיבית של מלוא פרותיה של המודרניות התעשייתית".⁶⁴ בדומה לכך, אפשר לחלוק על הקישור שעשתה ברנובסקי בין הביזה המלחמתית ל"צריכה", כפי שהוזכר לעיל. במונחים כאלה אפשר להאיר באור "צרכני" גם את לוחמיו של אטילה ההוני. אם זוהי צרכנות, כי אז ברור שאין לה שום קשר ל"הנאות הקטנות" של "בני האדם האחרונים" אלא דווקא להילולת ההרס של אדם נטול עכבות שרואה את עצמו אדם עליון, צרכנות שאינה מבוססת על שלום אלא על מלחמה.

ואף-על-פי-כן, אולי נפתח כאן בכל זאת נתיב להציל משהו מן התפיסה הצרכנית של הנאציזם, בייחוד בגרסה המתוחכמת יותר שמציעים חוקרים כדוגמת טוז וברנובסקי, שמדגישים את הקשרים הנאציים המטרידים בין מלחמה לצריכה. בסיועו של ניטשה אפשר לשרטט הבחנה בין שני סוגי צריכה שאינם רק שונים אלא גם מנוגדים בתכלית: הצריכה של "בני האדם האחרונים" והצריכה של החיה הבלונדית. החיה הבלונדית היא דרכו הנודעת של ניטשה לציין את הטורף האנושי הלא-מאולף, הפראי, האציל, לפני ביותר על-ידי הציוויליזציה ומוסר העבדים הדמוקרטי. כידוע, בחיבורו "לגנאיולוגיה של המוסר", במסגרת ניסיון לסייע להחיות את מוסר האדונים, אפיין ניטשה את האציל כמי שמגדיר את עצמו מתוך חירות, יוצר ומאשר את "טוב לבו" במונחיו שלו, ובו בזמן מוכפש מוסרית על-ידי היפוכו, "איש הרסנטימנט" הבזוי. ואולם ניטשה הודה בפה מלא שבהתמודדותם עם אויביהם, בייחוד עם הזרים שבהם, נעשו אצילים אלו הכובשים והמענים האכזריים ביותר. מה שתיאר ניטשה נראה כמעט כאילו הוא מטרים ומאשר את התזה של נורברט אליאס על הנאציזם כ"קריסת הציוויליזציה".⁶⁵ כשהם מתנערים מכל עכבות הציוויליזציה, שבינם ובין עצמם אצילים מצייתים להן באדיקות, "כלפי חוץ, בצאתם אל נכרים, אל הנכר, אין הם טובים הרבה יותר מחיות-טרף שקורא להן דרור. יתר על כן, האצולה, האדונים, מובנים לא רק ככת מצומצמת אלא כגזע, קולקטיביות רחבה שפוגעת בזרים ובחלשים ובמובן מסוים צורכת על חשבונם:

הם נהנים מהתרת כל הכבלים החברתיים; במדבר זה הם מוצאים פיצוי למתח נפשם שהוחזקה בשלווה ובהשקט בין גדרות חברתם, הם חוזרים אחורה אל התום של מצפון טורפים, בשאגת צהלה [...] אין אתה יכול שלא להבחין בשרשיהם

63 Tooze, *The Wages of Destruction*, p. 164

64 ש.ם.

65 Norbert Elias, *The Germans: Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York: Columbia University Press (1996), p. 299

של גזעים נאצלים אלה, בחיית הטרף הלזו, ב"בסטייה הבלונדית" המפוארת, השוחרת בתאוותנות טרף ונצחון.⁶⁶

בעוד ניטשה מבהיר שלגזעים אצילים טורפים שכאלה יכולים להיות שורשים אתניים שונים – הוא מזכיר "אצולה רומאית, ערבית, גרמנית, יפאנית, גיבורים הומריים, וויקינגים סקאנדינאבים" – בהקשר האירופי הם מבחינה היסטורית בעיקר ממקור גרמאני. "זה החשד העמוק, הקרחי, שמעורר הגרמני כל אימת שהוא מגיע לעוצמה, ובימינו אלה מחדש – הוא בגדר הד לאותה בעתה בלתי נמחית שאחזה מאות בשנים את אירופה כולה אשר חזתה מבשרה את השתוללותה של הבסטייה הגרמנית הבלונדית".⁶⁷ מיד אחר כך מדגיש ניטשה כי "בינינו, בני-גרמניה של היום, ובין שבטי הגרמן הקדומים ההם, אין שום קרבה מושגית, לא כל שכן קירבת-דם". האם יש להבין את דבריו אלו כביקורת על השוביניזם הלאומי הגרמני, כפי שטוענים רבים מן התומכים בניטשה? או שמא אלו הם באותה מידה דברי הקנטה, קריאת תיגר? הקטע הבא, שנכתב כשנתיים אחר כך, מאשש מאוד את האפשרות השנייה. ניטשה שואל "האם יש מי שימצא עניין ברייך הגרמני הזה? היכן האידיאל [Gedanke] החדש? [...] שלום ו-laissez-faire אינם פוליטיקה שאני מעריך. לשלוט ולסייע לאידיאל הנעלה יותר להשיג ניצחון – זה הדבר היחיד שיכול לעניין אותי בגרמניה".⁶⁸ בכל מקרה, הגרמנים המודרנים מיהרו להראות שאם תוקפנות אימפריאלית, שכוללת "שרשרת מעשי תועבה של רצח, שריפה, חנק, אונס, עינוי",⁶⁹ משמשת אמת מידה לאצילות, כי אז אין הם מנותקים לגמרי מן הרעיון של החיה הבלונדית כפי שניטשה נטה להניח.

גרמאנית או אחרת, החיה הבלונדית אינה מופיעה בדיון של ניטשה במנותק; חשוב לציין שאחריה נזכרים "בני האדם האחרונים", גם אם אין הוא נוקט שם במונח הזה בדיוק. ניטשה מקונן על הדרך שבה גידלו את "חיית הטרף אדם" ועשו אותה "בהמת בית צייתנית ותרבותית", והעבדים, מי שאילפו אותה, שולטים כעת. אין הוא משאיר ספק רב בנוגע להעדפה שלו:

צאצאי העבדים האירופיים והלא-אירופיים, ובמיוחד צאצאי האוכלוסיה הקדם-ארית – כל אלה מייצגים את נסיגתה של האנושות! "כלי תרבות" אלה הם לחרפה לו, לאדם, עד כדי כך, שיש בהם כדי להחשיד ולשמש נימוק נגדי ל"תרבות" בכלל! ייתכן שצודק מי שעומד על המשמר וממשיך לפחד מן היסוד הזה של הבסטייה הבלונדית שבקרב כל הגזעים האצילים: אך מי לא יעדיף פיימאה לפחד

66 פרידריך ניטשה, "לגניאלוגיה של המוסר", בתוך: מעבר לטוב ולרוע; לגניאלוגיה של המוסר (תרגום: ישראל אלדד, ירושלים ותל אביב: שוקן (1979), עמ' 246.

67 שם, עמ' 247.

68 Nietzsche, *KSA*, vol. 11, p. 238; ההדגשה הוספה.

69 ניטשה, "לגניאלוגיה של המוסר", עמ' 246.

כשהוא רשאי יחד עם זאת להעריץ, מאשר לא לפחד אך לבלתי יכולת להשתחרר מהמראה הנתעב של כל המנוון, המגומד, המעוות, המורעל?⁷⁰

לפנינו אפוא שני דגמים שונים של צריכה: האחד של צריכת המונים הומוגנית, שלווה ושוויונאית, שספגה בוז מצד הפשיסטים; האחר של צריכה ניאואריסטוקרטית, שפועלת בחסות תורתו של ניטשה ומבוססת על אלימות, ביזה ומלחמה. מטרת הנאצים, אם בוחנים אותה מזווית זו, הייתה להפריד בין הנאות חומריות וצריכה ובין הזיקה הממושכת שלהם לשלום ולמסחר ולקשור אותם במקום זה למלחמה ולכיבוש. ובמונחיה של הדיכטומיה הנודעת של ורנר זומברט, המטרה הייתה להעביר את הצריכה מן ה־Händler (הסוחרים) האנגלים אל ה־Helden (הגיבורים) הגרמנים.⁷¹

"פועלים צריכים ללמוד להרגיש כמו חיילים": כוח באמצעות שמחה ויופייה של העבודה

פעילויות התרבות, התיירות, הספורט והנופש שארגנה המדינה, בייחוד במסגרת המפעל הנאצי העצום Kraft durch Freude (KdF) ("כוח באמצעות שמחה"), שימשו דגם של פעילויות פנאי ונופש לגיטימיות בעבור הנציונל־סוציאליסטים, דגם שהם קידמו במרץ רב. ה־KdF היה חלק מחזית העבודה הגרמנית (Deutsche Arbeitsfront [DAF]) - ארגון העובדים הארצי שהקים המשטר על חורבות האיגודים המקצועיים שקדמו לו, ושבסוף שנות השלושים השתייכו אליו עשרות מיליוני גרמנים. לכאורה נראה שה־KdF מנוגד בתכלית להשתלחויות האליטיסטיות של ניטשה ב"בני האדם האחרונים" ומאשר את הנטייה הנאצית הפופוליסטית המנוגדת לרצות את המשתכרים שכר ממוצע או מתחת למוצע. אכן, ההערות הביקורתיות של זרתוסטרה על ההנאות הקטנות של ההמונים - מה היה יכול להיות רחוק מהן יותר ממסעות הסברה שנועדו לקלוע לטעמו של הארי המצוי ולהשביע את החשק שלו לטיולים, סיורים והשכלה תרבותית - לרוב מתוך תמיכה גלויה בשוויונאות והבעת גאווה על התעלות מעל היהירות המעמדית? היסטוריונים רבים ראו ב־KdF ראייה להתנערות המוחלטת של "קהילת העם" (Volksgemeinschaft) מן החלוקה המעמדית הנוקשה שביסוד הפוליטיקה השמרנית והקפיטליסטית גם יחד. ואולם בדיקה מעמיקה יותר של מקורו האינטלקטואלי ומטרותיו החברתיות חושפת דווקא את טבעו השמרני - ולא הרדיקלי - של ה־KdF. מבט קרוב יותר כגון זה חושף למעשה שה־KdF, לצד Schönheit der Arbeit (SdA) ("יופייה של העבודה"⁷²), בן לווייתה של חזית העבודה הגרמנית שבראשות רוברט ליי (Ley), היה פרויקט ניטשיאני ביסודו.

70 שם, עמ' 247-248; ההדגשה הוספה.

71 Werner Sombart, *Händler und Helden. Patriotische Besinnungen*, Munich and Leipzig: Duncker & Humblot (1915).

72 ה־SdA דאג לרצות עובדים במקומות העבודה ונקט שילוב של תעמולה והיגוך עם אמצעים מעשיים כדי להפוך את סביבת העבודה לסביבה נעימה יותר, למשל על־ידי הפחתת הרעש או שיפור האוויר.

אמנם ניתן לפרש את ה־KdF וה־SdA כסיגול פשיסטי חלקי למוטיבים של תרבות הצריכה, אבל הם היו ביסודו של דבר אמצעים לנתב את הנופש להמונים לרכים שעלו בקנה אחד עם האידיאולוגיות של המשטר ושירתו את מטרתיו, שכן הרחיקו את ההמונים מצריכה⁷³; הם לא שמו דגש על קניית כוח ובחירות אישיות, אלא על חיזוק הקשר שבין העם, המולדת והמורשת הלאומית, וזה הושג על-ידי בילוי בחיק הטבע, קונצרטים ואירועים שהבליטו את הישגי התרבות הגרמנית, וכיוצא באלה פעילויות. אבל אף שהפעילויות האלה היו מהנות, הן חסו בצלו הקודר של המיליטריזם ותאמו את שאיפותיו: הפעילות הגופנית נועדה גם לחשל את האנשים לקראת המאמץ המלחמתי הממשמש ובא. עצם המונח "כוח באמצעות שמחה" מעיד על האינסטרומנטליות של תפיסת השמחה כשלעצמה המובלעת בו ועל סדר העדיפויות האמתי שביסוד המפעל הזה. בניסוחו המוצלח של הרמן וייס, בסקירה קצרה ומועילה ביותר על תולדות ה־KdF, פעילויותיו וההיגיון שביסודו, "הגורם הקובע במדיניות החופשה הנציונל-סוציאליסטית לא היה התרענונות אלא חברות".⁷⁴ יתר על כן, פעילויות כאלה היו במידה רבה המשך של מסורות אנטי-מודרניות ואנטי-צרכניות במתכוון, בעיקר של תנועת הנוער השמרנית "ונדרפוגל" (Wandervogel), שנוסדה בשלהי 1890 ושמה דגש על הצורך לחזור לטבע, הרחק מן החיים העירוניים הדקדנטיים. מבחינות רבות הפעילויות של ה־KdF וה־SdA נועדו לשמש סותרנים רבי-עוצמה לצרכנות, שכן הציעו להחליף קנייה ממשית בנופש לא-ממוסחר, הרחיקו פרסומות מן החנויות, קידמו "דחייה ישירה של מטריאליזם",⁷⁵ וככלל התרו להראות שאפשר לשפר את רמת החיים הרוחנית והתרבותית של הפועלים ולא את רמתם החומרית דווקא, וששכר נמוך אינו מכשול לרווחתם. הטענה האחרונה מכריעה להבנת ההבדל העיקרי בין המודל הנאצי של "צרכנות" – אם השם הזה מתאים לו כלל ועיקר – ובין המודלים המתחרים – הגרסה האמריקנית הפורדיסטית והגרסה הסוציאליסטית. שני המודלים האלה, אף שצמחו מפרספקטיבות פוליטיות שונות בתכלית, דגלו בהגדלת כוח הקנייה של הפועלים.

בהקשר של העבודה המאורגנת לא היה אפשר להפריד בין הדרישה לשכר גבוה יותר ובין הדרישה להפחתת שעות העבודה. כמו שהעירה מרי נולן, "סוציאלי-דמוקרטים ואנשי ארגוני העובדים ראו בצריכת המונים עניין חיוני אבל [...] הם נתקלו בהתנגדות קפיטליסטית איתנה להצעותיהם לצריכת המונים בשלב הראשון של המחלוקת על הפורדזים והרציונליזציה, והיו עתידים להוסיף להיתקל בה עד סוף שנות העשרים".⁷⁶ הסוציאלי-דמוקרט ואיש ארגוני העובדים המשפיע פריץ טרנו (Tarnow), בביקורת על אמצעי הצנע שהתעשייה הגרמנית דגלה בהם

73 המחקר המקיף ביותר של שלי ברנובסקי בנושא, "Strength through Joy", מאלף משתי הבחינות, אבל כפי שראינו יש לו נטייה להבליט את העמדה התומכת בצרכנות.

74 Hermann Weiß, "Ideologie der Freizeit im Dritten Reich. Die NS-Gemeinschaft 'Kraft durch Freude'", *Archiv für Sozialgeschichte* 33 (1993), p. 302.

75 .Baranowski, *Strength through Joy*, p. 143.

76 .Nolan, *Visions of Modernity*, p. 118.

בשנות העשרים, טען ש"המתכון הכלכלי המורה לעבוד יותר ולצרוך פחות הגיוני ממש כמו להורות לחולה שיש לו חום לבלוע אספירין ואחר כך לשכב עירום בשלג".⁷⁷ אם נתעלם לרגע מן הרטוריקה של מתן כבוד לעבודה, הרי הנאצים חתרו להשיג בדיוק את ההפך: להשאיר את השכר נמוך ולהגדיל את שעות העבודה, ואלו הם בדיוק הצעדים שהעסקים בגרמניה התעקשו שיש לעשות כל שנות הרפובליקה של ויימאר.⁷⁸

האמביוולנטיות, או ליתר דיוק התכלית הכפולה, שאפיינה את ה־KdF ואת ה־SdA, הנכונות לוותר קמעה כדי לזכות בשליטה רבה יותר, אינן בבחינת סטייה ממה שנחשב לאי־פשרנות ניטשיאנית; רחוק מזה, הן מתאימות למדי לשיתת המקל והגור שניטשה דגל בה בעמדתו כלפי הפועלים: הוא שלל מן הפועלים כל דרגה של אוטונומיה והגדרה עצמית אל מול אדוניהם, אבל בכמה עניינים נחשף כמי שאינו סולד מן הרעיון של מדיניות סוציאלית שמביאה בחשבון את הצרכים של הפועלים כדי להרגיע אותם ולגרום להם לשתף פעולה ולציית וכך להבטיח שההיררכיה החברתית תישמר לאורך זמן. הקטע שלהלן, שבו ניטשה מותח ביקורת על ניצול בוטה של עובדים בגלל האופן שבו הוא מגביר את האיבה המעמדית, מסכם אולי בדרך הטובה ביותר את התוכנית שעיקרה "להרגיע ולכבוש":

מה שאנו מכנים היום צדק הוא מנקודת מבט זו תועלת מזוקקת מאוד שאינה מביאה בחשבון רק את הרגע הנוכחי ואוחזת בשעת הכושר, אלא מהרהרת מתוך אחריות בתוצאות ארוכות הטווח ולכן דואגת גם לרווחת הפועל, לסיפוק הפיזי והרוחני שלו, כדי שהוא וצאצאיו יוסיפו לעבוד למען צאצאיו ויהיו זמינים פרק זמן ארוך יותר מימי חייו של אדם יחיד. ניצול הפועל היה, כפי שאפשר להבין כעת, מעשה איוולת, מפעל חסר רחמים שפגע בעתיד והעמיד את החברה בסכנה.⁷⁹

תובנות אלו, בספר שראה אור בשנת 1880, העידו על הסכמה בסיסית עם האסטרטגיה הכפולה שנקט ביסמרק בערך באותו זמן: פעולות לרווחת האזרחים לצד החוקים האנטי־סוציאליסטיים של 1878. ואולם המשך גשוגה של המחתרת הסוציאליסטית ומיאונם של הפועלים לזנוח את שאיפותיהם הרדיקליות הביאו לידי התפכחות מדרך הפיוס. לקראת סוף שנות השמונים של המאה התשע־עשרה קונן ניטשה על עצם החולשה שאפשרה ל"שאלת העובדים" להפוך לשאלה, שכן "יש דברים שאין שואלים עליהם: זהו הצו הראשון של האינסטינקט [...]. אם רצונך במטרה, מן

77 מצוטט שם, בעמ' 53.

78 להסכמה הרחבה, אך לא הכוללת, בקרב סוציאליסטים גרמנים ואנשי האיגודים המקצועיים לעיקרון של "פחות שעות, יותר שכר" ראו גם: Joan Campbell, *Joy in Work, German Work: The National Debate, 1800-1945*, Princeton, NJ: Princeton University Press (1989), pp. 234-235.79 Nietzsche, *KSA*, vol. 2, pp. 681-682; ההדגשות הוספו.

ההכרח לרצות גם באמצעים: אם רצונך בעבדים, אינך אלא שוטה כשאתה מחנך אותם לאדונים".⁸⁰ אחד הפתרונות המבטיחים ביותר שחזה ניטשה לקושי הזה היה עיצובם המחודש של יחסי עובד-מעביד על-פי עקרונות צבאיים; את מקום המנהל הבינוני והמשמים של המפעל יתפסו דמויות כריזמטיות שיהיו מסוגלות לאמן את הפועלים ובו בזמן לזכות באמונם ובצייתנותם.

על העדר הצורה הנאצלת - התנהגותם של חיילים ומנהיגים אלו ביחס לאלו, עדיין נעלה היא בהרבה מהתנהגותם ההדדית של עובדים ונותני עבודה. כל תרבות שבסיסה צבאי, נעלה, מכל מקום לפי שעה, מעל כל תרבות המכונה תעשייתית [...] עד כה נעדרו ככל הנראה מהחרשתנים ובעלי העסקים הגדולים שבמסחר מכל וכל הצורות והאותות של גזע עליון, שרק הן הופכות את האישים למעניינים; אילו ניחנו באצילות המבט והתנועה של אצילים מלידה, ייתכן ולא היה בא לעולם כלל זה הסוציאליזם של ההמונים.⁸¹

במקום אחר קידם את הטענה "פועלים צריכים ללמוד להרגיש כמו חיילים".⁸² רעיונות אלו נעשו רעיונות בסיסיים באידיאולוגיה של חזית העבודה הגרמנית, שדגלה באחוזה מעין-צבאית שמאחדת עובדים ומעסיקים. "אז והיום - אנחנו נשארים אחים לנשק", הודיעה כרזת תעמולה של חזית העבודה משנת 1933. הכרזה הציגה פועל ומהנדס אחוזים ידיים על רקע צללית של שני חיילים בקסדה וביטאה את המסר שעדיין מתקיימת קהילת מלחמה חיונית, נמרצת וחופשית ממחלוקות.

ברוח טענותיו של ניטשה הדגישה התעמולה של חזית העבודה את הקשר ההדדי בין מנהיג אמתי של מפעל תעשייה ובין עובדיו ואת הרעיון שבמשטר הנציונל-סוציאליסטי אין המנהל - או איננו עוד - נצלן רודף בצע שכל מעייניו נתונים לרווח אישי, אלא חבר מחויב בקהילת העם, הפועל למען טובתה הכללית של האומה ולכן ראוי לציות ולנאמנות. היחסים ההולמים בין מעביד לעובד, שעוצבו בזמן שלטון הנאצים, היו אפוא יחסים בין מנהיג (Führer) לחסידיו (Gefolgschaft) וחייבו משמעת ונכונות להקריב קורבנות. בפרסום של חזית העבודה הגרמנית טען הפדגוג והתועמלן הבלתי נלאה קרל ארנהולד שבזמן השלטון הנאצי חלה תמורה מהותית מ"ניהול" התעשייה האנונימי שאפיין את רפובליקת ויימאר, שבה רווחו מטריאליזם צר מוחין ומאבקי מעמדות בין "מעסיקים" ל"מועסקים", למצב הנוכחי שבו מנהיגי התעשייה (Betriebsführer) זוכים באמונם של חסידיהם (Gefolgschaft).⁸³ בפרסום אחר שרטט ארנהולד אנלוגיה ישירה בין

80 פרידריך ניטשה, "שקיעת האלילים", בתוך: שקיעת האלילים (תרגום: ישראל אלדד), ירושלים ותל אביב: שוקן (1973), עמ' 122.

81 פרידריך ניטשה, "המדע העליון", בתוך: הולדתה של הטרגדיה והמדע העליון (תרגום: ישראל אלדד), ירושלים ותל אביב: שוקן (1985), עמ' 209-210.

82 Nietzsche, *KSA*, vol. 12, p. 350.

83 Karl Arnhold, *Das Ringen um die Arbeitsidee*, Berlin: Verlag der Deutschen Arbeitsfront

שירות צבאי להישגים בעבודה ודיבר על "מחויבותם של חיילי העבודה"⁸⁴. עקרון המנהיג לא יושם רק במקום העבודה אלא גם בזמן סיורים וטיולים, שבהם שבו והזכירו לנופשים את חובתם לציית להוראות של מדריכי הטיולים, להתנהג בדרך הולמת, וככלל - כמו ארים טובים - להכפיף את מאווייהם האישיים לתועלת הכלל.⁸⁵

חשוב להבהיר שהמורשת של ניטשה לא הייתה מוגבלת ליצירת אקלים אינטלקטואלי כללי שתכליתו להשריש את הנציונל-סוציאליזם (תהליך שהוא ללא ספק בעל חשיבות רבה כשהוא לעצמו). האנלוגיות ששורטטו למעלה בין הרעיונות של הפילוסוף לאידיאולוגיה של חזית העבודה הגרמנית אינן מעידות על דמיון ותו לא; יש לראות בהן את סופו של קו אמתי מאוד שמוליך מן הטקסטים של ניטשה אל מדיניות העבודה הנציונל-סוציאליסטית. החוליה העיקרית המקשרת ביניהם היא מכון דינטה (Dintz, מכון גרמני להכשרה מקצועית טכנית), שייסדו בשנת 1925 קרל ארנהולד, שנוכר לעיל, וקבוצה של תעשיינים מחבל הרור שבראשם עמד אלברט פוגלר (Vögler), לימים אחד המממנים של היטלר. תכלית המכון הייתה לנסות לשנות את יחסי העבודה ולהרחיק פועלים מסוציאליזם ומקומוניזם. המנהלים בחברות רבות קידמו בברכה את פעילותו של המכון ועד מהרה היא התפשטה במפעלים רבים כל כך עד שגרמה לסוציאליזם-דמוקרטי פריץ פריקה (Fricke) לבטא את החשש ש"מתרחשת כעת מתקפה כוללת של התעשיינים הגרמנים על נפשו של הפועל הגרמני. מטרתה של מתקפה זו היא לעצב מחדש - לא פחות - את המנטליות של מיליוני פועלים ופועלות"⁸⁶. עם מקורות ההשפעה האינטלקטואלית העיקריים שעמדו מאחורי דינטה נמנו האחים ארנסט ואוגוסט הורנפר (Hornepfer), שניהם פרשנים בולטים של הפילוסופיה של ניטשה. הם עבדו בארכיון ניטשה וערכו את עיונו (Nachlass) של הפילוסוף. ארנסט נשא את ההספד על קברו של ניטשה בהלווייתו בשנת 1900. הם צידדו באליטיזם של ניטשה ובבוז שרחש למטריאליזם ותחילה ניסו למצוא דרכים לגמול את הפועלים הגרמנים מחלומותיהם הצרכניים ומשאיפותיהם הפוליטיות ולשלב אותם, לאחר שיחונכו מחדש, בגרמניה שתיוולד מחדש.⁸⁷ עוד שחקן מרכזי בהורתו ולידתו של מכון דינטה היה אוסוולד שפנגלר (Spengler) - בעצמו בעל מחויבות עמוקה לניטשה - שהשפיע על רעיונותיו של ארנהולד.

רבים מן החידושים המובהקים ביותר שיוחסו ל-KdF ול-SdA היו לאמתו של דבר קשורים קשר אורגני לדינטה - שיפור סביבת העבודה, פעילויות "קהילתיות" לאחר שעות העבודה,

(1938), p. 33.

Karl Arnhold, *Wehrhafte Arbeit. Eine Betrachtung über den Einsatz der Soldaten der Arbeit*, 84
Leipzig: Bibliographisches Institut (1939).

Baranowski, *Strength through Joy*, p. 138. השוו: 85

Nolan, *Visions of Modernity*, p. 179. פריקה מצוטט בתוך: 86

לפרטים נוספים ראו התיאור המדוקדק שמתארת ג'וזף קמפבל את עמדת הגרמנים כלפי העבודה: 87
Campbell, *Joy in Work*, esp. pp. 240-245. חיבור שימושי אחר על הניטשיאניות של האחים הורנפר, אף שאין הוא נוגע בחשיבות המעשית של התערבותם, הוא של סטיבן אשכיים, "מורשת ניטשה בגרמניה" (Aschheim, *The Nietzsche Legacy*).

קידומה של אתיקת עבודה חדשה וכדומה. לכן הם נגעו לא רק לרפובליקת ויימאר, אלא ספציפית למאמציה של התעשייה הגרמנית לשלב את הפועלים ולהפיס את דעתם. מכון דינטה ורבים מן האידיאולוגים המרכזיים שלו, בהם ארנהולד והאחים הורנפר, השתלבו אפוא בקלות רבה במשטר החדש של הרייך השלישי. בשנת 1934 פרסם ארנסט ספר קצר שמסביר איך נעשה ניטשה למבשר הנאציזם.⁸⁸ היטמעותו החלקה של מכון דינטה בחזית העבודה הגרמנית מעידה על נקודה חשובה מאוד, שלעתים קרובות ממעיטים בערכה בדיונים על קהילת העם: מדיניות העבודה והצריכה הנאצית לא הביאה לחברה הגרמנית את הסוציאליזם, ואפילו לא את השוויונות; אדרבה, היא ביטאה בדרכים שונות את המשך היוזמות שיזמו במקור קפיטליסטים גרמנים. בסופו של דבר, קביעתו של פיטר סטיירנס שה-KDF היא "חלופה לכל הישג צרכני חשוב"⁸⁹ נראית אפוא מבוססת למדי.

"הטוב מכל שייך למי שמשלי הם ולי": הצריכה של השיטה הנאצית

הדרישה להסתפק במועט ולהקריב קורבנות בזמנים של קושי כלכלי אמנם הופצה להמונים, אבל בקרב המעמדות הגבוהים לא הייתה קוד התנהגות מחייב. על אף ההטפות נגד תרבות הצריכה, המנהיגים הנאצים ופמליותיהם חיו לעתים קרובות חיים ראוותניים. הבכירים הנאצים התחרו זה בזה על רכישת אוספי אמנות יקרי ערך בדרך ששיקפה את הווה הכללי ואת הנוחות שבהם הקיפו את עצמם. פרטים רבים על מיני התענוגות האלה מתוארים בספרו של פבריס ד'אלמידה על חיי האליטה הנאצית. בתעמולה הנאצית הוצגו המנהיגים כאנשים פשוטים, שאורחות חייהם צנועים כאורחותיהם של בני עמם, אבל המציאות הייתה שונה בתכלית. להיטלר ולרייכנברופ, למשל, היו חדרי ביליארד, וגרינג אהב להדהים את אורחיו בחדר שיוחד כולו לרכבות מיניאטוריות. שגריר צרפת דיווח שכדי להרשים אותו "ביקש אחד מאחייניו של גרינג מדודו להפעיל את 'הרכבת הצרפתית', המרשל התקרב לשולחן והסיט כמה מתגים. ואז ראה פרנסואה פונסה [François-Poncet] אווירון המחובר לכבל סס מעל הרכבת ומטיל עליה פצצה קטנה בעלת ראש נפץ שגורמת לה לרדת מהפסים."⁹⁰ זו הייתה אל נכון דרך מוחשית מאוד למזג צריכה של מותרות עם מעלות הרואיות וגבריות הולמות. בזמן המלחמה, כשגרמנים רגילים נאלצו להדק את התגורה ולהפחית את צריכת הקלוריות היומית שלהם, תיארה התעמולה הרשמית את הפירור כמי שמרוצה מן המנות הצנועות, ובימוני החדשות הוא נראה אוכל את המרק שלו בעמידה, כמו חייל פשוט. ואולם על-פי הדוח של רופאו, היטלר דווקא עלה במשקל בזמן ההוא.⁹¹

Ernst Horneffer, *Nietzsche als Vorbote der Gegenwart*, Düsseldorf: A. Bagel Aktiengesellschaft 88 (1934).

Peter N. Stearns, *Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire*, 2nd 89 ed., New York: Routledge (2006), p. 73.

Fabrice d'Almeida, *High Society in The Third Reich*, Cambridge: Polity (2008), p. 132 90

שם, עמ' 208. על "סגנון החיים המפואר" של היטלר, שהוסתר בקפידה מן הציבור, ראו גם: 91 Claudia Koonz, *The Nazi Conscience*, Cambridge, MA: Belknap (2003), p. 78.

המוסר הכפול שאפיין את עמדת הנאצים כלפי תרבות הצריכה – הם הטיפו נגד חיפוש של האזרח המצוי אחר חיי נוחות בזמן שהמעמדות הגבוהים חיו חיים פורניים, ניאואריסטורקרטיים – השתקף היטב בתעמולה נגד בני המעמד הבינוני המפונק. הטענה שאין הם פטריוטים השתקפה למשל בקריקטורות שהופצו באוסטריה ב־1942 ותיארו את הגברת קפלמאייר ואת האדונים זמפרר (מן הפעלים keppeln, למתוח ביקורת, ו־sempern, להתלונן, בסלנג האוסטרי והבווארי). דמויות אלו נראו, למשל, כשהן ממהרות לשוק השחור לספק את גחמותיהן ההדוניסטיות.⁹² במציאות מי שהפיקו תועלת מן השוק השחור לא היו בדרך כלל בני המעמד הבינוני, שכן הכנסותיהם לא היו גבוהות דיין לשלם את המחירים המאמירים בשווקים הלא־רשמיים. מי שיכלו ליהנות מן הסחורות בשוק השחור במחיר כזה היו חברי החוג הזעיר של בעלי הממון, הן מי שהשתייכו לחברה הגבוהה לפני המלחמה, הן המתעשרים החדשים מן הדרגים הגבוהים ביותר של המפלגה הנאצית ומחוגי מקורביהם.

כריסטוף בוכהיים פירק בשיטתיות את התפיסה של עלי בדבר "חיים טובים להמונים" על חשבון הבורגנות בימי הרייך השלישי והמלחמה, והגיע למסקנה ההפוכה: הפער בהכנסות שכבר היה קיים בשנות השלושים בין מי שהשתייך ל"מאיון העליון" ובין "רוב העם הגרמני" התבטא ישירות בזמן המלחמה ברמות הצריכה היחסיות שלהם.⁹³ נוסף על הפער בהכנסות כשהוא לעצמו, גם נוהלי הפרוטקציה האישית והשחיתות תרמו במידה רבה לכך שהמלחמה הייתה נוחה הרבה יותר למעמד העליון הפריביליגי. בוכהיים מספר לנו אנקדוטה על חנות מסוימת למוצרי מזון מובחרים בכרלין בשנת 1942. החנות נחשדה באי־סדירויות, ובזמן החקירה התגלה כי "כמויות גדולות של מעדנים הועברו לשרים, מפקדי משטרה ושופטים בכירים, ולעוד כמה אנשים רמי דרג בלי תלושי המזון המתאימים".⁹⁴ אחד הנהנים הגדולים ביותר היה שר הפנים וילהלם פריק (Frick), שסופקו לביתו כמויות עצומות של מיני מצרכים מובחרים. כדי להימנע משערורייה ציבורית טופל העניין בדיסקרטיות, שפירושה במקרה זה היה ששום קונה רם דרג לא ניזוק, ורק בעל החנות נעצר לחקירה; הוא התאבד. הפרשה מזכירה את קביעתו המתריסה של זרתוסטרה: "הטוב מכל שייך למי שמשלי הם ולי; ואם אין נותנים לנו אותו, ניקחהו; – את הטובים במוזנות, את הזכים ברקיעים, את החזקות במחשבות, את היפות בנשים!"⁹⁵ המלחמה, מסכם בוכהיים, לא הוליכה לגרמניה שויונאית אלא להפך – "ביססה את מעמדו המרומם של המעמד העליון [...]. ויצרה חלוקה חדשה, לעתים לא צפויה".⁹⁶

Randall Bytwerk, German Propaganda Archive, Calvin College, 2006, <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/steiermark.htm>, accessed October 2015 92

.Buchheim, "Der Mythos vom 'Wohlleben'", p. 324 93

שם, עמ' 323. 94

ניטשה, כה אמר זרתוסטרה, עמ' 389. 95

.Buchheim, "Der Mythos vom 'Wohlleben'", p. 328 96

לסיכום, יש שפע של סיבות להתרחק מן הפרשנות הצרכנית של הנציונל-סוציאליזם. פרשנות זו – בייחוד בצורתה האובייקטיבית, אבל גם בצורתה הסובייקטיבית – מתקשה לתפוס את הספציפיות של הנאציזם, שגישות מסורתיות יותר, שראו בו תגובת-נגד חריפה לתרבות צריכת המונים, היטיבו לתפוס.⁹⁷ למרות יומרותיה הנרחבות אין הגישה החדשה עושה די להצדיק תיקון יסודי של השקפות מסורתיות כאלה. אבל אפשר שפרשנות פורה יותר תוכל לצמוח אם ההשקפה הצרכנית בצורתה הנוכחית תקבל זריקת עידוד מן ההבחנה בין הצריכה של החיה הבלונדית לצריכה של "בני האדם האחרונים". הנאציזם התנגד בחריפות לצריכת המונים בחברה שלוה, דמוקרטית, שוויונאית, אבל הייתה בו נכונות גדולה הרבה יותר לעודד פרקטיקות "צרכניות", אם אכן עדיין אפשר לכנותן כך, המבוססות על תוקפנות, האדרה לאומית וגזעית, מלחמה וכיבוש – במילים אחרות, צרכנות שמסיטה את מרכז הכובד שלה מהנאה שלוה לשיכרון כוח. שוב, ניטשה מועיל מאוד בשרטוט קו הפרדה ברור בין הרווחה השוללת חיים שמציין, לתפיסתו, הסוציאליזם ובין החלופה המלהיבה המבוססת על כוחו הגואל של הסבל:

גם היום הזה עוד הברירה בידכם: ממה נפשכם: או הנאה מעטה-ככלי-האפשר, בקיצור, העדר הסבל – ובעצם, הוא הדבר אשר סוציאליסטים ופוליטיקאים מכל המפלגות רשאים ביושר להבטיח לאנשיהם, זו ותו לא – או צער-יב-ככלי-האפשר, כמחיר צמיחתן של שפע הנאות ושמחות ענוגות שלא בא כטעמן אלא נדירות-נדירות!⁹⁸

המשגה חלופית כזאת לא תציין כוונן עדין בלבד; היא תשנה את הפריזמה שמבעד לה נראה הנאציזם: לא עוד תנועה שמה שמניע אותה הוא פשוטי העם והיא מספקת בדבקות את רצונות המונים, כפי שטוענת בדרך כלל הפרשנות הצרכנית, אלא תנועה ניטשיאנית שחותרת לתחייה אריסטוקרטית כדי לשים קץ לשלטון "בני האדם האחרונים".

97 ראו למשל: Stearns, *Consumerism in World History*. נטען שם שבזמן הנאציזם והפשיזם "נעשה הקרב נגד הצרכנות הורם המרכזי של ההיסטוריה הגרמנית והאיטלקית למשך שני עשורים מכריעים" (עמ' 73).

98 ניטשה, "המדע העליון", עמ' 188; ההדגשות הוספו.